

Олена Осельська, к. політ. н.

Дніпропетровський національний університет імені О. Гончара

ГЕОПОЛІТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ГЕОСТРАТЕГІЇ ДЕРЖАВИ

Olena Oselska, PhD in political science

Dnipropetrivsk National University named after O.Gonchar, Ukraine

GEOPOLITICAL MODELING AS A BASIS OF THE STATE GEOSTRATEGY DEVELOPMENT

This article describes basic principles and features of geopolitical modeling as one of the most effective methods for knowledge of geopolitical phenomena and processes. The author argues that this method is now claimed by life and situation in science itself and in the present context may become an adequate penetration into complex systems and geopolitical processes that differ with multivariate combinations in terms of increasing instability and turbulence in international relations. Geopolitical modeling enables more pragmatically assess the specificity of both international relations and narrowly regional problems. Based on the analysis of geopolitical world models is possible to predict general trends within the system of international relations and to form an idea about global geopolitical threats and about specific threats to national interests. It is shown that in addition to important epistemological values such models serve as a basis for formation of state geostrategy aimed to ensure conditions for implementation of its national interests.

Key words: geopolitical modeling, cognitive maps, state geostrategy, interstate integration, geopolitical analysis.

Складності геополітичного аналізу нового глобального простору пов'язані не тільки з тим, що більшість сучасних adeptів геополітичного погляду на світ мислять абстрактними, «позачасовими», метафізичними категоріями, а новий порядок вимагає вельми конкретного експертного знання. Геополітика традиційно займалася і займається відносинами «суперництва – конкуренції» (Макиндер) або «домінування – підпорядкування» (Хаусхофер). А новий порядок денний світової політики передбачає акцент на співпрацю «відповідальних гравців» світової політики.

Питання про те, кого слід віднести до «відповідальних гравців», поки залишається відкритим. Але здатність міжнародної спільноти впоратися з новим порядком денним безпосередньо залежить від ступеня загальної зацікавленості цих гравців у взаємодії з метою запобігання некерованості, нестабільності й хаосу у світовій політиці. Звичайно, суперництво (конкуренція) в осяжному майбутньому збережеться і між «відповідальними гравцями», але саме рівень і якість міжнародного співробітництва визначають стабільність світового порядку майбутнього.

Не можна не помітити, що в рамках сучасної геополітичної парадигми питання міжнародного співробітництва розроблені вкрай слабо: співпраця між «великими просторами» найчастіше розглядається лише як форма обмеження їх суперництва або взагалі ігнорується. Хоча «класична геополітика» кінця XIX – початку XX ст. намагалася займатися питаннями позитивної взаємодії «великих просторів»; у всякому разі це стосується французької геополітичної школи (Поль Відаль де ла Блаш) і росіян геополітико-євразійців (Петро Савицький, Микита Трубецькой та ін.). На жаль, цей напрям у геополітиці не отримав серйозного розвитку після Другої світової війни ні в Європі, ані у США.

У цьому й полягає головна складність спроб конвертувати геополітичні концепти в практичні зовнішньополітичні рекомендації. Сучасна геополітика дуже часто набуває форми тенденційної політичної публіцистики: у Росії її adeptи займаються викриттям безперервних підступів Заходу, на Заході їх колеги стараються в демонізації Росії, Китаю або ісламського світу. Рекомендації чиновникам і політикам, якщо вони взагалі присутні, зводяться головним чином до закликів більш жорстко, рішуче і послідовно протистояти одвічним геополітичним противникам, бо іншого не дано. Навряд чи подібні поради можуть бути особливо корисними в пошуку рішень конкретних

проблем міжнародної безпеки.

Виходячи з усього вищесказаного, метою даної статті є аналіз можливості застосування методу геополітичного моделювання як підґрунтя для розробки геостратегії держави.

Сформульована мета передбачає виконання таких завдань:

1. розкрити зміст поняття «модель» та дослідити можливості застосування принципу моделювання для аналізу геополітичних ситуацій і процесів;
2. сформулювати базові принципи геополітичного моделювання;
3. розкрити потенціал застосування когнітивного моделювання, або моделювання за допомогою когнітивних карт, для дослідження складних, малоструктурованих об'єктів, якими є більшість геополітичних процесів і ситуацій;
4. дослідити можливості геополітичного моделювання щодо розкриття не тільки існуючого співвідношення сил між різними елементами геополітичної структури світу, але й пояснення ключових причин та напрямів експансії держав у контексті глобальної геостратегії;
5. проаналізувати проблеми та перспективи застосування геополітичного моделювання для створення прогнозів основних тенденцій розвитку системи міждержавних відносин та формування уявлення про глобальні, регіональні та локальні геополітичні загрози;
6. визначити сильні сторони та недоліки основних геополітичних моделей, запропонованих у рамках різних напрямів геополітичного моделювання.

Основна проблема, з якою стикається геополітичний аналіз при вивченні будь-якої геополітичної ситуації, - це побудова її динамічної моделі, яка б адекватно описувала притаманні їй головні властивості та ознаки. Геополітичний простір формується на базі географічного підпростору (місце), але, як правило, воно є більш деформованим у порівнянні з географічним підпростором, будучи, по суті, анаморфованим, перетвореним. На певний політико-, соціально-, економіко-географічний «субстрат», або базу даних, накладаються різнорідні, іноді суперечливі політико-географічні або геополітичні уявлення місцевого населення, політичних і державних діячів. При цьому виникає складний конгломерат, система політико-географічних образів, що реагує на будь-які зовнішні впливи змінами своєї конфігурації та структури.

У цих умовах механізм виникнення, формування та розвитку геополітичних ситуацій можна уявити як процес стиснення (компресії) або розрідження (декомпресії) різних геополітичних підпросторів, що знаходять при цьому свій «рельєф». «Рельєфність» можна розглядати як іманентну якість своєрідного геополітичного підпростору. Однак вона здатна значно змінювати свої обриси в залежності від часу і місця.

Скласти повне уявлення про геополітичний простір неможливо без розуміння його меж, а також меж підпросторів, його складових. У цьому зв'язку слід звернутися до термінології директора Європейської геополітичної обсерваторії Мішеля Фуше¹, котрий уважав кордони головним елементом геополітики. Він зазначав, що кордони існують не тільки між державами, але й усередині них. У даному контексті принципово важливий такий момент: у геополітиці найчастіше межа вживається у двох сенсах - *frontier* і *front*. І хоча нерідко в західній літературі вони фігурують як синоніми, для геополітичного аналізу вони мають принципову відмінність.

Кордони геополітичного простору це межі поширення того чи іншого простору на певній території. Межі бувають двох видів.

1. *Front* – більш або менш чітко окреслена лінія між двома і більше територіями, що відокремлює «наше» від «чужого». Це елементарні просторові структури, що мають лінійну форму. Наприклад, кордон по вододілу, лінії гірських вершин, навіть державний політичний кордон.

2. *Frontier* - символічний або уявлений поділ простору, який припускає наявність прикордонної зони без чіткої лінії розділення. Наприклад, етнічні чи культурні кордони.

Кордон у розумінні *front* у чистому вигляді може бути застосовано тільки до географічного підпростору. У всіх інших випадках (етнічний, релігійний, економічний та інші підпростори) доведеться мати справу з межею - *frontier*.

Вплив складових елементів іконографії може бути неоднорідним у суспільстві, члени якого щиро визнають себе громадянами однієї держави. Відповідно в цих елементів повинні бути свої межі впливу, для яких можуть бути визначені чіткі лінійні кордону в розумінні *front* або, навпаки, сильно розмиті межі в розумінні *frontier*, тобто розмита прикордонна зона. Всю цю систему можна

¹ Fouchet, M. (2001). *Geopolitiques hier et aujourd'hui: Entretien avec Michel Fouchet*. Paris: Etudes.

уявити у вигляді живого організму, для якого немає нічого абсолютно постійного. Процеси циркуляції змінюють його вигляд і визначають логіку руху.

За допомогою запропонованих термінів: «геополітичний простір» і «підпростір», «іконографія», «циркуляція», «геополітична ситуація» кордони в розумінні *front* і *frontier* можна описати багато явищ, що відбуваються в тому чи іншому суспільстві, яке розташовується на певній території. Ключовим поняттям залишається уявлення про геополітичний простір, який «оживляється» людьми, що в ньому проживають. Вони формують суспільства, що живуть за певними правилами, зміст яких наповнюється «духовним комплексом», або іконографією. Очевидно, що методологія, методи і прийоми моделювання регіонального геополітичного простору, запропоновані французькою геополітичною школою, можуть служити досить корисним для виділення та аналізу основних контурів і характеристик геополітичних просторів як окремих країн, так і міждержавних угруповань та регіональних інтеграційних об'єднань, їх місця і ролі в процесах, що розгортаються на локальному, регіональному та глобальному рівнях

Велике значення для геополітичного моделювання має когнітивне моделювання (або моделювання за допомогою когнітивних карт). Воно призначено для моделювання складних, малоструктурованих об'єктів, якими є більшість геополітичних процесів і ситуацій.

В основі даного методу лежить когнітивний підхід, що почав бурхливо розвиватися з 1960-х років ХХ століття. Сам термін появився дещо раніше – 1948 р., після виходу друком відомої праці американського психолога Е. Толмена «Когнітивні карти в щурів і людини»¹. Розглядаючи поведінку пацюків у лабіринті, Толмен дійшов висновку, що з плином часу в них формується особлива «когнітивна карта» лабіринту - структуроване уявлення про навколишнє оточення. Саме ця карта визначає реакції тварини.

Ю. М. Плотинський когнітивним підходом називає «вирішення традиційних для даної науки проблем методами, що враховують когнітивні аспекти, в які включаються процеси сприйняття, мислення, пізнання, пояснення і розуміння. Когнітивний підхід у будь-якій предметній сфері акцентує увагу на "знаннях", вірніше, на процесах їх подання, зберігання, обробки, інтерпретації та виробництві нових знань»².

Наприклад, існує думка, що ізоляціоністська політика щодо Росії з боку США і НАТО сприятиме зростанню патріотичних настроїв у країні. Під тиском цих настроїв керівництво Росії буде змушено збільшити витрати на армію і військово-промисловий комплекс, що у свою чергу підштовхне США до подальшої активізації політики ізоляції. Цю сукупність уявлень можна візуалізувати за допомогою найпростішої когнітивної карти з трьома вершинами і трьома дугами. Три наявні вершини замкнуті в підсилуючий контур.

Такий підхід відкриває можливість геополітичного моделювання сучасного світу. На основі аналізу геополітичних моделей світу дослідники прогнозують основні тенденції розвитку системи міждержавних відносин, виявляють головні конфронтаційні вузли в ній і формують уявлення як про глобальні геополітичні загрози, так і про конкретні загрози національним інтересам держав, породжуваних певними геополітичними процесами.

Сутність геополітичного моделювання полягає у структурному і генетично функціональному поданні світового простору, а також в описі фундаментальних характеристик структури світу і параметрів функціональності елементів даної структури. Британський вчений Х. Маккіндер³ створив одну з класичних геополітичних моделей світу. Він виділив в ній два головні елементи, складові структурної організації світу: континентальна й океанічна півкулі. Ця бінарна структура світу в основі своїй носить конфронтаційний характер, відбиваючи початкову, глибинну геополітичну дихотомію суші й моря. Використовуючи дану модель, Маккіндер не тільки обґрунтовував необхідні напрями британської геостратегії, пояснював динаміку міждержавних відносин у цілому, а й висловлював прогностичні ідеї про майбутній стан світу.

Таким чином, геополітичні моделі дозволяють побачити не тільки існуюче співвідношення сил між різними елементами геополітичної структури світу, але й пояснити ключові причини та напрями експансії держав в контексті глобальної геостратегії.

У сучасних умовах завдання геополітичного моделювання вирішується на фундаменті базових

¹ Tolman, E.C. (1948). Cognitive maps in rats and men. *Psychological Review*, vol. 55, 4, 194-208.

² Плотинский, Ю.М. (2001). *Модели социальных процессов: учебное пособие для высших учебных заведений*. Изд. 2-е, перераб. и доп. Москва: Логос.

³ Mackinder, H.J. (1905). *Geography and History*. The Times, 9 February.

принципів і підходів, розроблених у рамках класичної геополітики. Ці підходи в багатьох аспектах виявляють в основі своїй єдині принципи і певну спадкоємність. Проте їх все ж можна розділити на кілька напрямів. Так, наприклад, лектор Школи додаткових досліджень Бірмінгемського університету, фахівець у галузі політичної географії та геополітики Дж. Паркер¹ виділяє шість таких основних напрямів. Такими, на його думку, є:

➤ Бінарістський напрям, в основі якого лежить принцип поділу світу між двома полюсами сили. Історично ці центри сили можуть мінятися, стан же конфлікту і конфронтації залишається практично постійним. Найяскравішим представником бінарізму є Х. Маккіндер², який постулює історичну дихотомію сил моря і суші.

➤ Маргіналістський напрям, що ґрунтується на ідеї, відповідно до якої справжній центр світової сили знаходиться на краю гігантської дуги, що огинає територію Євразії (Н. Спайкмен³). В основі більшості світових конфліктів лежить прагнення периферійних держав контролювати всю дугу (або її частину) з її величезним населенням і ресурсами, а також центральним геостратегічним становищем.

➤ Тринарістський напрям, який базується на положенні, що світовий геополітичний простір розділено між трьома головними центрами сили. Прикладом тринарістської моделі є розроблена на початку ХХ ст. ідея Середньої Європи, яка проголошувалася як новий центр сили, крім морської і континентальної сфер, здатний запобігти їх можливому двоїстому пануванню над світом.

➤ Зональний напрям, який виходить з того, що природні центри світової сили розташовуються в помірних і субтропічних поясах Північної півкулі. Таким чином, уважається, що клімат є вирішальним фактором у приреченні світових геополітичних структур.

➤ Нейтралістський напрям - ґрунтується на ідеї «центр – периферія» (І. Валлерстайн⁴, Дж. Модельські⁵). Центр - це світове політико-економічне ядро, що складається з розвинених західних країн. Центр експлуатує периферію і панує над нею. Периферія - це відсталі країни так званого третього світу. Існує також напівпериферія (країни, що розвиваються, у Східній Європі, держави геополітичного простору колишнього Радянського Союзу, Середземномор'я, Близького Сходу). Панівні позиції Заходу підтримуються контролем над інтернаціональним капіталом, технологічною перевагою і силовою соціально-економічною структурою (ця структура представлена транснаціональними корпораціями), що забезпечує збереження впливу.

➤ Плюралістський напрям, що виходить із заперечення існування природної монополії на силу в будь-якого регіону світу. Базується на твердженні про те, що історично центри світової сили зміщуються з одного місця в інше таким чином, щоб периферія поточного століття ставала ядром наступного століття.

Дані напрями не можна розглядати як систему застиглих принципів. Вони змінюються, доповнюються новими принципами. Більш того, вони не взаємовиключають один одного. Дж. Паркер⁶ розглядає зазначені напрями як приватні й лише частково вірні пояснення, придатні для певних часових періодів. Проте в цих напрямках реалізуються і загальні принципи геополітичного аналізу, про які було сказано раніше. Через це вони виступають як певна методологічна основа геополітичного моделювання взагалі.

Сучасне геополітичне моделювання в основному базується на дуже поширеному переконанні, згідно з яким на геополітичній арені, яка зазнає глибокої трансформації, дедалі більш виразно проглядається боротьба двох моделей, що взаємовиключають одна одну: монополярного атлантизму і багатополлярної моделі.

Монополярна модель відображає прагнення США до домінування у світі. Найбільш яскраво ідеологію цієї моделі виразив американський політолог З. Бжезинський. Він виходить з того, що у

¹ Паркер, Дж. (1993). Преемственность и изменения в геополитической мысли Запада. *Международный журнал социальных наук*, 3.

² Mackinder, H.J. (1905). *Geography and History*. The Times, 9 February.

³ Spykman, N.J. (1944). *The Geography of the Peace*. New York: Harcourt, Brace.

⁴ Wallerstein, I. (1991). *Geopolitics and Geoculture: essays on the Changing World-System*. Cambridge: Cambridge University Press.

⁵ Modelsky, G. (1987). *Long Cycles in World Politics* Seattle. London.

⁶ Паркер, Дж. (1993). Преемственность и изменения в геополитической мысли Запада. *Международный журнал социальных наук*, 3, 22.

світі є «єдина супердержава, як така виступають США, уособлюючи єдиний реальний центр сили. Америка, - як уважає З. Бжезинський, - займає домінуюче становище в чотирьох сферах світової влади, що мають вирішальне значення: у військовій сфері, у сфері економіки, у технологічній галузі й у галузі культури»¹. Саме поєднання всіх цих чотирьох чинників, на його думку, робить Америку єдиною світовою наддержавою в повному розумінні цього слова.

Багатополярна геополітична модель спирається на реалії, що дозволяють помітити появу на геополітичній арені цілої низки держав і регіонів, які поки що відстають за рівнем могутності від США, але, безсумнівно, вже є центрами сили. Враховуючи динаміку їх розвитку, можна припустити, що через 10–20 років США будуть змушені визнати ці центри сили і сам факт становлення багатополярної геополітичної моделі світу. Серед таких центрів сили дослідники називають Європейський союз, інтеграція в рамках якого зроблена західноєвропейськими державами з метою забезпечення для себе можливостей протистояти викликам глобалізації. Як центри сили вже сьогодні розглядаються Китай, Індія, «нові індустріальні країни» (Таїланд, Малайзія, Сінгапур), Росія та інші держави і регіони.

Останнім часом у російській дослідницькій літературі вельми активно пропагується ідея відродження геополітичної моделі біполярного світу, в якій атлантичному світу на чолі із США протистоїть євразійський світ на чолі з Росією, яка, будучи ядром Євразії, «географічною віссю історії», повинна стати ядром другого полюсу. Формуючи другий полюс сили, Росія, на думку прихильників біполярної геополітичної моделі, повинна спиратися на військові альянси з Іраком, Іраном, Сирією, Лівією, по можливості з Китаєм та Індією, а також з православними Сербією, Болгарією, Грецією та Македонією.

Ідеологи цієї моделі намагаються реанімувати панслов'янські ідеї і з'єднати їх з фундаменталістськими - мусульманським екстремізмом, припускаючи глобальне верховенство мусульманської цивілізації. Утопічність зазначеної моделі полягає в тому, що в сучасному світі неможливо створити глобальний полюс сили під прапором якої-небудь цивілізації. Конструктивний розвиток світового цивілізаційного процесу можливий лише шляхом співробітництва і партнерства.

Найбільш поширеними в сучасних умовах є багатополярні геополітичні моделі. Основними серед них є: модель шестиполусного світу, модель цивілізаційного протистояння, модель західної цивілізації, яка протистоїть решті світу.

Модель шестиполусного світу найбільш яскраво проілюстрував відомий американський політичний діяч і дослідник Г. Кіссінджер. Він уважає, що новою характеристикою несформованого світового порядку є те, що Америка більше не може ні відгородитися від світу, ані панувати в ньому. Світовий порядок XXI ст., на думку Г. Кіссінджера, визначатиметься тим, що «його складовою частиною стануть, щонайменше, США, Європа, Китай, Японія, Росія і, можливо, Індія, а також безліч середніх і малих країн»².

Відзначаючи особливості нового світового порядку, Г. Кіссінджер підкреслює, що «жодна з провідних країн, яким належить формувати такий порядок, не має ні найменшого досвіду існування в рамках багатодержавної системи, що народжується. Ніколи раніше світовий порядок не створювався на базі настільки різноманітних уявлень, у настільки глобальному масштабі. Ніколи раніше не існувало порядку, який має поєднувати в собі атрибути історичних систем рівноваги сил із загальносвітовим демократичним мисленням, а також сучасною технологією, яка стрімко розвивається»³.

Автором моделі цивілізаційного протистояння є американський учений С. Хантінгтон. Він уважає, що «система міжнародних відносин у процесі еволюції зазнала низки етапів, які характеризуються послідовною зміною конфліктів між володарями, між націями, між ідеологіями. У сучасних умовах, - на думку С. Хантінгтона, - настає новий етап - протистояння цивілізацій»⁴.

Основними елементами моделі цивілізаційного протистояння С. Хантінгтон розглядає цивілізації: західну, православну, ісламську, конфуціанську (китайську), індуїстську, японську (тихоокеанську), латиноамериканську. Як можливу С. Хантінгтон виділяє також африканську цивілізацію. «Цивілізаційні відмінності, - на думку С. Хантінгтона, - більшою мірою консервативні

¹ Бжезинский, З. (2010). *Выбор. Мировое господство или глобальное лидерство*. Москва: Международные отношения.

² Киссинджер, Г. (2002). *Нужна ли Америке внешняя политика*. Москва: Ладомир, 274.

³ Киссинджер, Г. (2002). *Нужна ли Америке внешняя политика*. Москва: Ладомир, 296.

⁴ Хантингтон, С. (2003). *Столкновение цивилизаций*. Москва: ООО «Издательство АСТ», 246.

й менш здатні до змін, ніж відмінності економічні чи політичні. Тому стикання цивілізацій домінуватиме у світовій політиці»¹.

Модель західної цивілізації, яка протистоїть решті світу (The West and The Rest), є новим вираженням загального принципу дуалізму таласократії і телурократії, який залишається головною геополітичною схемою і для XXI ст.

Враховуючи той факт, що геополітичний аналіз має справу з триваючими процесами, які часто змінюють свою спрямованість, і зусиллями політичних гравців, що на порівняно незмінних географічних «майданчиках» створюють часом складні комбінації, його важливим завданням стає підвищення операціональності, тобто вміння аналітика швидко і точно аналізувати конкретні ситуації, що складаються в даний момент часу, для потреб політичної практики і на цій основі прогнозувати подальший розвиток подій. Це актуалізує питання про використання в рамках аналізу геополітичних явищ і процесів на регіональному рівні арсеналу всіх трьох методик: опис, формалізація і квантифікація.

Для досвідченого аналітика можливості моделювання як свого роду інтегратора в наборі методологічних засобів системного аналізу очевидні. Без умовних конструкцій, що виступають як аналог об'єкта дослідження, стає дедалі важче враховувати всю гаму складових факторів геополітичного процесу, сформулювати чітко уявлення про предмет і прогнозувати його розвиток. Соціально-політичні та міжнародні системи сьогодні настільки складні, володіють такою кількістю взаємозв'язків і петель зворотного зв'язку, що спрогнозувати їх розвиток на основі тільки інтуїції і досвіду стає дедалі важче.

Займатися моделюванням геополітичних явищ і процесів на регіональному/субрегіональному рівні можливо виходячи з трьох підходів до роботи - підходів, орієнтованих на різну ступінь складності. Відповідно до цього, роботу професійного аналітика, що здійснює геополітичний аналіз міждержавної інтеграції на регіональному рівні, можна уявити у вигляді трьох структурних рівнів дослідження. Їх можна охарактеризувати таким чином.

Перший рівень - базовий. На цьому рівні безроздільно домінує підхід, який умовно можна назвати описовим (або історико-описовим). Він пов'язаний із здійсненням переважно якісного аналізу міжнародних і регіональних геополітичних ситуацій. Якісний (змістовний) аналіз це сукупність аналітичних і синтетичних процедур, які мають за мету виявлення корінних властивостей, основних закономірностей і особливостей виникнення та функціонування досліджуваних об'єктів та явищ. Це дає змогу розкрити їх істинну внутрішню сутність і роль в об'єктивній реальності. Якісний аналіз завжди ґрунтується на певних теоретичних посилах. Зрозуміло, що такий аналіз може проводитися лише за наявності відповідної інформації, тобто відомостей про досліджувані об'єкти і явища дійсності. Так, наприклад, проводиться традиційний ситуаційний аналіз. Тому режим дослідної роботи на цьому рівні з поправкою на вивчення геополітичної проблематики можна назвати модифікацією ситуаційного аналізу.

Якщо використовувати особливий термін, то йдеться про просте геополітичне моделювання. У часовому відношенні просте геополітичне моделювання не обмежено, але воно не може і не повинно бути розраховано на тривалу перспективу, скажімо, на кілька років. Як правило, це ситуація, що триває відносно короткий проміжок часу (в межах декількох місяців, може бути, року, максимум півтора-два роки). Ситуаційний аналіз узагалі і просте геополітичне моделювання зокрема чимось схожі на «миттєвий аналіз» - максимально швидко, зазвичай протягом 24 годин, експертне реагування на найважливіші події міжнародного життя, які потрапляють у поле зору осіб, які приймають важливі політичні рішення. Але плутати його з першими все ж не слід. Головними інструментами проникнення в суть геополітичних процесів тут є досвід дослідника і його інтуїція, ступінь її глибини. Одночасно з цим упор робиться на звичайний, або розповідний, геополітичний дискурс. Тут також використовуються традиційні географічні карти, які допомагають дослідникам зорієнтуватися на конкретному «майданчику».

На другому рівні головує підхід, який можна назвати формалізованим. Це, звичайно, не означає, що якісний аналіз узагалі зникає з поля уваги дослідників. На даному рівні зростає ступінь точності аналізу, що проробляється. Справедливо зауважив з цього приводу Ю. В. Тихонравов: «Застосування кількісних методів зовсім не завжди підвищує значущість результатів, навпаки, "якісний" геополітичний аналіз у дусі французької школи може бути значно багатшим ідеями, ніж

¹ Хантингтон, С. (2003). *Столкновение цивилизаций*. Москва: ООО «Издательство АСТ».

підсумки громіздких розрахунків»¹. Говорячи про значущість «якісної» методології і відзначаючи нові можливості, які відкриваються для дослідників при використанні так званої гри проєкціями, цей самий автор підкреслює і такий важливий момент: «Останнім часом з появою численних програм побудови анаморфованих зображень виник особливий напрям - геополітичне картування, мета якого - знайти адекватні шляхи відображення на мапі світового геополітичного простору»².

На другому рівні геополітичного моделювання головним все ж стає використання точних методів пізнання, які передбачають складання карт-схем, діаграм, таблиць, вибудовування певної архітектури («кристалічних ґраток») конкретних сегментів геополітичного простору. Останні при цьому як би пронизуються відповідними осями взаємодії конкретних акторів (осями двох типів: конфронтації/конфліктності або партнерства/союзництва), виявляють точки згущення такого роду взаємодій, але найголовніше, це дозволяє зрозуміти міжнародну систему або будь-яку з її підсистем як багатоярусну (коли взаємодії організовані за принципом піраміди) і багатосферну (коли вони розглядаються як система концентричних кіл з якимось ядром усередині). Якщо в цьому разі й можна говорити про картування, то, зрозуміло, про вельми умовне. Адже тут дослідник практично перестає працювати з територією як такою, його інтерес зміщується в бік вивчення конфігурації того чи іншого сегмента світового геополітичного простору і його (простору) смислової наповненості.

Це ситуація, коли, наприклад, територія держави, розглянута без внутрішніх географічних відмінностей, перетворюється на точку (різного розміру, згідно з вагою конкретного геополітичного актора на міжнародній арені та його становищем в загальносвітовій таксономії); коли кордони між державами перетворюються на лінії, що з'єднують ці точки; коли ставлення однієї держави до іншої держави чи іншого актора, що є, по суті, спрямованим контактом, перетворюється на вектор різної товщини (щільним або тонким геополітичним «променем») і різної наповненості (багатоканальним або моноканальним впливом); тощо. Така структура дозволяє систематизувати уявлення про досліджувані геополітичні явища чи процеси на регіональному рівні й насамперед систематизувати уявлення про причини зв'язків, які утворюють системи акторів, і вже на цій основі відстежувати розвиток того чи іншого геополітичного регіону/субрегіону, його коротко- або довгострокові тенденції.

Перехід на третій рівень пов'язується з висуненням на перший план підходу, який може бути названий квантифікаційним. Цей рівень, власне, виводить геополітичний аналіз на рівень точної науки. Це передбачає використання всього позитивного, що накопичено до теперішнього часу. І не тільки в плані формалізації, а й квантифікації геополітичних явищ і процесів. Адже відомо, що в геополітиці вже давно використовуються методи багатомірної статистики, які допомагають аналітикам при проведенні міждержавних зіставлень, у різного роду спробах районування світу, в аналізі різноманітних і порівнянних відомостей по всіх країнах і регіонах, при визначенні показників потужності держав тощо. Ще одна порівняно нова сфера докладання кількісних методів - пошук закономірних співвідношень між потоками в просторі (насамперед потоками зовнішньої торгівлі) та формуванням міждержавних інтеграційних угруповань, зовнішньополітичними і стратегічними проблемами. Хоча в цій галузі знання такі методологічні «новації» мають обмежені можливості для застосування. Інакше кажучи, йдеться про роботу з геополітичними моделями, вираженими символічно, тобто про варіант математичного моделювання.

На цій основі аналітик може програвати найрізноманітніші (з числа можливих) геополітичні ситуації, тобто вдаватися до імітаційного моделювання, без якого дуже важко працювати в режимі прогнозування. Даний момент надзвичайно важливий, оскільки моделювання дозволяє (користуючись спеціальним способом компактної подачі інформації) не тільки відобразити всю сукупність елементів і зв'язків гравців, залучених в ту чи іншу геополітичну ситуацію, а й «програвати» різні варіанти її результату, по можливості «зважуючи» їх ймовірність. Якщо ж до цього додаються методи формалізації і особливо квантифікації, то шанси на успіх у дослідника різко збільшуються. Вірно помітили І. Г. Тюлін і А. С. Кожемяков: «Такі системні моделі (йдеться про математичні методи) є перспективними засобами вирішення найбільш складних прогностичних завдань у галузі міжнародних відносин. Вони відкривають шлях до методів імітації, тобто процедур, за допомогою

¹ Тихонравов, Ю.В. (1998). *Геополитика*. Москва, 32.

² Тихонравов, Ю.В. (1998). *Геополитика*. Москва, 33.

яких людина оцінює результати рішення, змінює вхідні дані параметрів моделі, інакше кажучи, перебирає варіанти й альтернативи»¹.

Активне впровадження в практику досліджень геополітичних явищ і процесів такого роду методик/методів і, відповідно, форсована розробка методологічних підстав цієї роботи стає одним із шляхів підвищення наукоємності самої геополітичної науки, однією з тих реальних можливостей, які дозволять їй у найближчому майбутньому подолати тривалий процес оформлення в повноцінну наукову дисципліну. Запропоновані методики - це досить серйозний інструментарій для аналізу геополітичної динаміки, на якому б рівні світової системи він не проводився: субрегіональному, власне регіональному, макрорегіональному або просто ситуативному. Більш того, з низкою уточнень і специфікацій він може бути застосований і до аналізу внутрішньодержавних процесів, але лише в тому разі, якщо ми розглядаємо їх в аспекті так званої внутрішньої геополітики в дусі І. Лакоста.

Таким чином, необхідно відзначити, що вихідні принципи геополітичного аналізу дозволяють формувати різноманітні геополітичні моделі, що відображають ті чи інші аспекти загальної геополітичної ситуації у світі. Крім важливого гносеологічного значення, такі моделі виступають як основа формування геостратегії держави, спрямованої на забезпечення умов для реалізації її національних інтересів.

References

1. Bzhezinskiy, Zb. (2010). *Vyibor. Mirovye gosподstvo ili globalnoye liderstvo*. Moskva: Mezhdunarodnyie otnosheniya.
2. Fouchet, M. (2001). *Geopolitiques hier et aujourd'hui: Entretien avec Michel Fouchet*. Paris, Etudes.
3. Hantington, S. (2003). *Stolknovenie tsivilizatsiy*. Moskva. ООО «Izdatelstvo AST», 246.
4. Kissindzher, G. (2002). *Nuzhna li Amerike vneshnyaya politika*. Moskva: Ladimir.
5. Mackinder, H.J. (1905). *Geography and History*. The Times. 9 February.
6. Modelsky, G. (1987). *Long Cycles in World Politics*. Seattle, London.
7. Parker, Dzh. (1993). Preemstvennost i izmeneniya v geopoliticheskoy myisli Zapada. *Mezhdunarodnyiy zhurnal sotsialnyih nauk*, 3, 22.
8. Plotinskiy, Yu.M. (2001). *Modeli sotsialnyih protsessov: Uchebnoe posobie dlya vysshih uchebnyih zavedeniy*. Izd. 2-e, pererab. i dop. Moskva: Logos, 96.
9. Spykman, N.J. (1944). *The Geography of the Peace*. New York: Harcourt, Brace.
10. Tihonravov, Yu.V. (1998). *Geopolitika*. Moskva, 32.
11. Tolman, E.C. (1948). Cognitive maps in rats and men. *Psychological Review*, vol. 55, 4, 194-208.
12. Tyulin, I.G., Kozhemyakov, A.S. (1982). Nekotorye voprosy metodologii nauchnogo prognozirovaniya vneshney politiki i mezhdunarodnyih otnosheniy. *Analiticheskie metody v issledovanii mezhdunarodnyih otnosheniy: sbornik nauchnyih trudov*. Moskva, 20-21.
13. Wallerstein, I. (1991). *Geopolitics and Geoculture: essays on the Changing World-System*. Cambridge: Cambridge University Press.

¹ Тюлин, И.Г., Кожемяков, А.С. (1982). Некоторые вопросы методологии научного прогнозирования внешней политики и международных отношений. *Аналитические методы в исследовании международных отношений: сборник научных трудов*. Москва, 20-21.